

AZ ACTIÓK ÜGYE.

III.

Vegyük immár szemügyre azon megjegyzéseket is, a melyeket azért hozott fel Körösi úr, hogy *gyakorlatilag* láttassa gyöngeimet.

Elsőben is mit szóljak ahhoz, hogy nevetségessé tesz Pirchálával együtt azért, hogy mi még mindig jobban szeretjük a régies, szinte tulajdonnevekké, sőt nemzetköziékké vált terminusokat az újabb divatú actiós elnevezéseknél, valamint hogy *olyán nyilatkozatokat* ad ajkunkra (14. l.) macskakörmök között, a melyeket *soha egyikünk se tett*, hisz ha pl. én tettem volna valamikor, bizonyosan nem keresztelt volna se tudósnek, se szellemesnek, hanem joggal mondhatott volna világ bolondjának és szavaimmal játszó szószátyárnak. — Ugyan hát mit is mondtam? Egyszerűen azt, hogy a régi grammatikusoktól ránk hagyott vagy öröklött latin terminusok hadd maradjanak meg ezután is, legalább a latin és görög nyelvben, akár csak az én nevem vagy Körösi uré, még ha nem tudjuk is az eredetét a Bódiss névnek, vagy ha nem jelentené is a Körösi név azt, hogy körösi születés vagy lakos; mert azok a terminusok méltán élvezik az elévülés jogát a legtöbb nemzet grammatikájában, s még az actiós nyelvészek (Brugmann stb.) is fentartják őket a conventio szempontjából; míg ellenben a kettős elnevezések — uti figura dōcet — megtévesztik és homályba kergetik a zsenge elmét, ha csak szüntelen nem irtogatjuk mellőlök a furesábbnál furesább fogalmakat, a melyek nyomukban fakadhatnak. Igenis, ama régies terminusoknak mindegyike bizonyos naiv felfogásnak köszöni létét; mert midőn elnevezték egyes grammatikusok, valamely előttök szembeöt'ő vonását akarták az illető alaknak feltüntetni a ráadott névvel, koránsem oly tudós szempontok szerint, mint az actiók ismert nevei hirdetik; hisz legtöbbször külsőségek után történt az elkeresztelés, akár csak az ú. n. ragadványnevek adása. Nincs itt annak helye,* hogy elmondjam hite-

* Előbb-utóbb szükség lesz rá, hogy valaki megírja a régi görög és római időnevek eredetét, mert már Temesvárt említette Dóczy, ref. kertületi

les adatok alapján a latin terminusok eredetét; mert olyan képzett nyelvésznek, minő K. úr, amúgy is tudnia kell, hogy maga a casus (eset) név, az accusativus (vádoló eset), genetivus (faji eset), ablativus (távolító), deponens (letevő), medium (közbülső) stb. nevek * ép oly naiv és önkényes alkotások, mint akár a természettudomány egyes nevei, a melyek keletkezésök idejében még nem voltak neveltetők, míg manap mosolygunk rajtuk. Ámde elterjedtek, a nemzetközi használatban közismertek, s valóban botorság volna helyettök másokat ajánlgatni, mert úgysem indulna a tudós világ a magyarok után. De egyet mondok, kettő lesz belőle. Ha valaki olyan szerelmes az actiókba, hogy semmikép nem tud tőlük megválni, ime az *imperfectum* szóban föllelheti az actió-tan követelményét, mert szórul-szóra csakugyan ezt teszi: befejezetlen; ámbátor, hogy ellenmondást ne süssenek ki rám, sietek megjegyezni, hogy eredetileg az *imperfectum* szóval nem a befejezetlenséget, vagy a tartósságot akarták jelezni és értetni, hanem olyan *tökéletlen* mulat, a melynek nem lehet *perfectum logicum* az értelme, ellentétben az igazi *perfectum*mal, a mely mint *historicum* azt is kifejezheti, a mit a másik, sőt oly tökéletesen fejezheti ki az elmultságot, hogy eredményében a jelenre is kihat. Ellenben a görög *paratattikos* (*parateino*-ból, = sich erstreckend) szó már közelebb áll a *huzamos* vagy *tartós* fogalmához; pedig mégsem a *durativum*ot vagy *continuativum*ot akarták vele a régiek megjelölni, hanem a történelmi elbeszélésekben vagy bő leírásokban való gyakori szerepét, midőn t. i. az író szinte kéjeleg az események elnyújtásában és vászna tele-festésében. És az elnevezéseknek eltanulása épen olyan a grammatikában, mint a chemiában az elemeknek vagy az egyszeri bemutatkozás alkalmával a vezetéknévnek megjegyzése. De nem is abban áll a kezdő nyelvtanításnak czélja, hogy nevekkal tömjük meg a deák elméjét, habár az emlékezetnek bizony sokszor kell bevennie s egyszerűen elfogadnia minden tudományszak-

isk. felügyelő, hogy magok a görög terminusok bizonyítják az actiók helyes kiérzését már a régi korban; nem rég pedig a budapesti tanárkörben mondta ki egyik tisztelt ellenfelem (Tanári Közl. 313. l.), hogy már az ókorban majdnem egész helyesen fogták fel és fejtették ki az actiók rendszerét. Én azonban nem vallhatom t. ellenfeleim meggyőződését (Tanári Közl. 61. l. 1. jegyzet).

* Ezekről nálunk először Thewrewk E. szolt a «Helyes magyarság elvei» cz. könyvében s utána többen. V. ö. Simonyi, Magyar ny. I. k. 1. fejj.

A magyar nyelv és irodalom története
 A magyar nyelv és irodalom története
 A magyar nyelv és irodalom története

ban némely terminusokat; hanem abban, hogy az anyanyelvől ismert és világosan értett dolgoknak megfelelő alakokat feltaláltassuk és megfigyeltessük az ifjakkal az olvasmányban, továbbá, hogy kellő megfigyelés után használatuk ellesésére és könnyed alkalmazására segítsük őket. Ebben áll tehát az *appercipiálás*, a melynél egyszerűbb és könnyebb módot nem képzelek a nyelvtanításban. Ez a módszer azonban nem olyan, mint Kőrösi úr nékem tulajdonított szavai («a deák ne gondoljon semmire» stb.) sejtetik, hanem igazi inductionnak mondható, mely bárminő nyelvű olvasás és grammatizálás mellett beválik; míg az actiók tanítás legfőlebb a képzeleti vagy reconstruált ősnyelvi alakokra tudja ráfogni vagy erőszakolni, hogy ez és ez az alak eredetileg ilyen vagy olyan jelentésű lehetett a kezdetleges emberi nyelvben. Ha pl. az én tanulóm tudja azt, hogy minden nyelvű ember a *most*, *egykor* és a *majd* viszonya szerint beszél s ehhez mérten más-más formákkal fejezi ki * a multat is, akkor az én dolgom nem az lesz,

* Nem rég a következőket írta hozzám egy kiváló nyelvtudós: «Nagyon érdekelt, a mit az actiókról írt. Abban igaza van, hogy az iskolában nem szabad a szórszálhasogatásig menni, de egészen nem lehetünk el az actiók nélkül. Tessék csak megkérdezni egy reáliskolai francia tanárt, hogyha a magyar *írt* alakkal szemben pontosan megkülönböztetett négy formát kell tanítania (il aime, il aimait, il a aimé, il avait aimé), vajjon a jelen és mult fogalma mellett nincs-e szüksége a folyó' és befejezett cselekvés megkülönböztetésére is?» Erre a kifogásra már jórészt megfelelt Kicska Emil kitűnő cikksorozatában, a hol kifejtette a *francia nyelvnek* egyedül észszerű és finom különbségtételét a határozott és határozatlan cselekvés között. Nos, ha pontos e különbségtetés, akkor nem értem, mi lehet a nehézség megtanításában? Egyébiránt, hogy a francziában is inkább az élet s nem az elmélet dönti el a használat módját, arra helyes útmutatás olvasható a következő szakmunkában, melyre Zoltvány Irén dr. tanártársam tett figyelmessé: «L'Emploi des Temps en Français, par Henri Sensine» (Lausanne, 1898), a melynek 65. lapján ezeket olvasom: «Dans la pratique journalière, la règle de l'imparfait et du plus-que-parfait du subjonctif est constamment violée. Un des professeurs les plus distingués de l'Université de France, M. Léon Clédat, fait remarquer, dans sa Grammaire raisonnée de la langue française, que l'usage de ces deux temps tend à disparaître. On peut prévoir le moment où ils seront tout à fait tombés en désuétude. Les grammairiens ne peuvent rien contre les transformations populaires de la langue.» Ime az igazság: qui legit, intellegat. — Hogy Theisz Gy. bevitte francia nyelvtanába az actiók rendszerét, már régen tudtam, mivel nyelvtana első éves tanárjelölt koromban jelenvén meg, mint a Simonyi rendszerének francziára való alkalmazását és diadalát

hogy a mult időt elkereszteljem folyamatosnak vagy végzettnek s ekkép már előre definiáljam az illető formákat, hanem szembeötlő s elmébe vésődő, azaz emlékezetes példákon gyakoroltassam be azt, hogy mikor szokták ezt vagy azt a formát rendszeresen használni, vagy ha nem lehet a rendes használatot biztos zsinórmértékkel megállapítani, akkor rá kell mutatnom az illető nyelv történelmén keresztül vonuló, vagyis legtöbbször érvényesülő használatra, illetőleg ezen használatnak főbb módjaira. Ily kötelességnek tettem eleget akkor, midőn Temesvárt kimondottam a latin imperfectumnak kétféle általánosb érvényű használatát, mely korántsem a folytonosságban ormólik, de egyúttal azt a kétséget is feltártam, hogy az ú. n. egyidejűségre való alkalmazása nem egész biztos. És lám, azok a külföldi latin nyelvtanosok, a kik a gyakorlat terén működnek, szakasztott úgy irnak és nyilatkoznak, mint én szóltam, csupán a magam tapasztalatára támaszkodva. Ugyanis majdnem minden hóban *újabb és újabb könyvek* kerülnek kezembe, a melyeknek szerzői (ó bocsásson meg nékem minden jó ember ezért a dicsekvésért!) mintha csak összebeszéltek volna velem írás közben. A többi között egészen úgy szól Thimme az ő, általános helyesléssel találkozott, görög-latin, párhuzamos, kisedd mondatában (Leipzig, Teubner 1900, 41. l.), mely temesvári hadjáratom után jelent meg. Ide járul az a radicalis felfogás, melyet az igeidők használatában egész nyíltsággal vetettem oda czáfolat végett bárkinek. Tettem pedig azért, mert sok keserves tapasztalat és kijózanodás után másképp nem tehettem. Nem akarok vele hivalkodni, de ki merem mondani: aligha olvasott bárki még olyan bátor nyilatkozatot a latin és görög igeidők használatáról, a milyen szabadelvűen én szóltam róla. S vajjon miért nyilatkoztam úgy? Talán dicsőségvágyból, avagy ellenmondás és feltűnés

hirdették akkoriban. Ámde csakhamar kijózanított felőle az a bíráló, melyet boldogult Hunfalvi Pál írt róla a Phil. Közlöny 1885. évfolyamába (699—705. ll.), a hol csupán arra az intézetre nézve tartotta engedélyezhetőnek, melyben maga a szerző tanít. S lám, Hunfalvy P. is kárhoztatta, sok egyében kívül, főleg az igeidők actiók tanítását ugyanott (703. l.). Theisz különben csak azt tette, a mit a Balogh Péter szerkesztése alatt mostanában megindult egységes terminológiájú könyvek szerzői tesznek: valamely, szerintők helyes rendszerű magyar nyelvtannak megállapodásaihoz alkalmazkodnak, az iskolának megbecsülhetetlen hasznára s az idegen nyelvi tanítás megkönnyítésére.

vizsketegéből? Dehogy, eszem ágában sem volt! hanem egyszerűen azért, mert nem szólhattam máskép, az igazság és meggyőződés súlya alatt. — És Budapestről mit izentek nékem? Valami intelmfélét, hogy ismerkedjem meg a Lattmann-féle fejtegetésekkel (Tanári Közl. 315.) a köv. könyvből: «Selbstständiger und bezogener Gebrauch der Tempora im Lat. 1890.» Pedig ismerem ezt a könyvet, sőt értekezésem végső sorában egy czáfolatára is hivatkozom, a melyet még néhány más czáfolattal is megtoldhatnék, úgy hogy szépszámu külföldi nyelvtanaimba, nem csodálom, ha semmi hatását sem látom a Lattmann-féle felfogásnak, a melyet még táblázatilag, vagyis főbb vonásaiban sem tudnék másfél oldalnál kisebb téren bemutatni olvasóimnak. (V. ö. Jahrbücher für Phil. und Pæd. 1892. 2. r. 149—151. ll., magától Lattmanntól nagyon apró betűkkel).

Tekintsük azonban az *olasz* nyelvet, a melyre K. úr hivatkozik ellenemben. Alapul veszem azt, hogy az olasz fiú részint anyanyelvnek öntudatlan használatából, részint az elemi iskolában tanulgattott nyelvtanból már érti anyanyelve időformáinak alkalmazását, legalább annyira, hogy czéltudatos kérdésekkel (bábáskodó módszerben) nem terra incognita előtte az anyanyelv egyes formái között vonható vagy érezhető különbség. Már most az én dolgom nem az, hogy a magyar nyelvbeli alakok mibenlétét stb. fejtegessem előtte, hanem egyszerűen abból áll, hogy az amott levő jelen, mult és jövő formák mellé odairom vagy mondok a magyarnak összesen két, legfőlebb három alakját, s talán még ennyit mondanék deákomnak: a mai élő beszéd csak három időalakot ismer, egyéb formákat pedig nem szükség megjegyezni, mert ma már legfőlebb affektált beszédben és írásban s egyetlen nyelvjárásunkban találkozunk különleges formákkal. Így józanítottam ki egy horvát tanárt, a kivel görögországi tanulmányutunkban találkoztam; arra azonban még egyetlen idegen nyelvű felebarátomat sem tudtam megtanítani, hogy az alanyi és tárgyias ragozást biztosan tudta volna, — természetesen iskolából már kikerült, vagyis felnőtt korú tanítványt értve. — Azt sem gondolnám, hogy bárkinek nagy nehézsége lehetne a másik két igemódnak megtanulásában; hisz' nyelvünk a felszólító módnak csak jelenre és jövőre vonatkozó egyetlen formáját ismeri, a föltételes módnak pedig összesen két alakját! Az említett igealakok megtanítása tehát nem nagy boszorkányság, legfőlebb használatuk elsajátítása kerülhet mun-

afán
igen b-

 kába, de korántsem annyiba, a mennyibe oly nyelveknél kerül, a hol egy és ugyanazon időfokra több idő is kinálkozik és van állandó használatban, pl. a latinban. Másrészt az olasz fiúnak vagy egyáltalán bármely idegen embernek a magyar consecutio temporummal sem nehéz megbirkóznia, 'mert hisz' nincs mivel megbirkóznia, minthogy *nincs is a magyarban consecutio*, sőt mélyebbre nyulván a dolog gyökeréig, kimondom: *a magyarban nincsen szorosb értelemben vett alárendelés*, következésképp nem lehet consecutio sem, a melyet némely buzgó grammatikusok, csak azért, hogy újszerűt mondhassanak, úgy elmélyítettek és oly homályossá tettek a latinban, hogy az ő előadásuk szerint aligha lehet szó a latin consecutio könnyed megtanításáról.* — A magyarban pláne egyszerű a consecutio dolga; mert csupán azt mondom a deáknak pl. a függőkérdésben: a «mit cselekszel, mit cselekedtél és mit fogsz cselekedni» megmarad bármikor; sőt oly laza nálunk a főmondathoz való füződés módja, hogy ha más állításmódban kérdezek is, mint jelentőben (pl. mit tegyek? mit tettem volna?), mégis változatlanul (mellérendelőleg) járul a mellékmondat a főmondathoz. Ugyanígy járnék el az egyetlen formát mutató célzatos mellékmondat tanításában is. Épp azért megvallom őszintén, hogy a magam részéről semmi nehézséget sem látok a magyar igeidők és módok tanítása körül, úgy hogy ha K. úrnak egyéb érdemét nem ismerném, mint felpanaszolt nehézségéinek sikeres elhárítását: e nemű fáradságáért nem részesíteném külön dicséretben.

* Pedig a dolog igen egyszerű: a coniunctivus idej elvesztik a főmondatokban szokásos értelmöket, mert a főmondatnak jelenre, multa és jövőre vonatkozó idejéhez simulnak s az egyidejűség vagy elő- és utóidejűség viszonya szerint igazodnak a főmondat megfelelő idejéhez. Ez az egész, nem több. Így tárgyalta ezt a félelmes §-t a Bartal-Malmosieék mondatnának első két kiadása, csak a harmadik és negyedik kiadás tette nehézkessé, a könyvnek és az iskolának kárára; sőt Bartal-Malmosieék első két kiadása nem is telivér actio-barát, mert folyton a három időviszonyt (l. 42. s köv. §§-t) helyezi előtérbe, az actiókat pedig csupán a kettős elnevezések juttatják eszünkbe. — Ezek után, már csak azt kell tudnia a deáknak: mely mondatok azok, a melyekben érvényesül a consecutio, s melyekben nem? vagyis melyek a lazán, s melyek a bensőleg függő mellékmondatok (v. ö. Schultz-Dávidnál), mert csupán az utóbbiakban érvényesül a consecutio. Ellenben magyarázzák bármily mélyen a dolgot: a leszűrődött igazság vagy szabály ugyancsak ez lesz, legfőlebb actiók izü szavakba öltöztetve.

Egyébiránt úgy gondolom, hogy ő is abban az általános tévedésben leledzik, mint sok nyelvtanító: kelleténél mélyebbre hatol akkor is, mikor nem kellene; pedig a mesterek mestere óva intett ettől minden tanítót, midőn azt mondá tanítványainak: «Tejjel, nem erős étellel tápláltalak benneteket, mert még nem birtátok volna el.» Azért kérem folyton a magam növendékeit, hogy tanításukban majdan ne a nagyszerűsége, ne a megbámultatásra törekedjenek, hanem egyszerűsége és könnyedsége, hogy aztán elmondhassák óráik végén: a mit otthon kell még deákjaiknak dolgozniok, majdnem puszta ismétlés lesz.

Végül még egyről vádolt K. úr, arról, hogy *nyelvünk ódon igealakjaival* akarom helyettesíteni az actiós magyarázatokat. Megjegyzem, hogy ezen kívánságom nem temesvári felolvasásban lelhető, hanem a Philol. Közl. számára írt cikkemben, a hol Pócz János szemléltető módszere helyett ajánlom nyelvünk régies időalakjainak fölemítését — persze magyar fiuknál — a végből, hogy a nyelvtörténetnek már az alsóbb fokon szolgálatot tegyünk. Tény ugyanis, hogy nyelvünk, jobbára a latin nyelv hatása alatt, több időalakot használt hajdan, mint manap, s ama régies formák némi szabályszerűséggel (l. Szarvas és Hunfalvy egyeztető törekvéseit) sorakoznak a latin és görög indicativusbeli alakok mellé, úgy hogy aligha vétünk azzal, ha multunk iránt való kegyeletből fölemlítjük őket, inkább, mintsem az actiókból folyó ráfogásokkal terheljük az ifjak elméjét. Ezt mondtam én; sőt az összefüggés szerint, melyből szavaim ki vannak kapva, tulajdonkép Pócznek, végelemzésben pedig Simonyinak szemléltető tanítása ellen ajánltam, a kik szerint a táblán való betűvetés hosszadalmasságával s a kréta letevésével kellene érzékeltetnünk a folyamatos és végzett jelent. Nem én kárhoztattam ezt a módszert elsőbben, hanem Riedl Frigyes (Phil. Közl. 1882. 574.), s mivel az igeidők fogalmát szerintem is összezavarja az ilyen eljárás, azért a magam részéről inkább latin nyelvtanainknak eddigi divatját tartottam tűrhetőnek, mint a divatos szemléltetést.* Egyik t. ellenfelem is ütogette a széket Temesvároth, hogy így és úgy kell a *pléttó* görög ige actiós ideit érzékeltetnünk; de azért kötve hiszem, hogy szemléltetése egy embert is meggyőzött arról, hogy a gonosz Kirkének azon cse-

en /

* Így tesz Pecz Vilmos is újjörög nyelvtanában (Budapest, 1894. Franklin-Társulat), csak hogy még ilyent is mond (32. l.): oldani fogtam.

lekedete, hogy büvös vesszejével ráveregetett Odysseus társaira, a kik rögtön sertésekké változtak, mert van Homerosnál perfecta actióval kifejezve; talán csak nem azért, mert a verés nyomai mindvégig rajtok maradtak? Azért legjobb, ha a divatos szemléltetés panaceáját csinján és csak ott alkalmazzuk, a hol az igazság és biztos siker van vele összekötve.

Az imént mondottak halomra döntik K. úrnak ama föltevését is, mintha én a *czélzatos mondatokban* régen te divó (bár mult idő után maig is használják, különösen szerény állításokban, sőt jelen idő után is; mult mellett v. ö. Vörösmarty Salamonjában: És te Isten, a ki fölkenettél, hogy viselném földön képedet) *föltételes módot* helyeselném. Hisz Pócz csakis az indicativusnak 2—3 idejéről szólott, tehát én is csupán az indicativus régies alakjait érthettem. Amazt a sült latinosságot pedig nem is ajánlhattam, hisz már Vagács-Schiebinger latin irályképzőjében (Győr, 4. kiad. 1873. 71. l.) anathéma alá vetve találják deákjaim.

IV.

K. úrnak eddigi vádjai nem voltak egyebek, mint félreértésen alapuló állítások, a melyeket könnyű volt megczáfolnom. Azonban emleget ő (10—11. ll.) egy súlyos vádat is ellenem, vagyis inkább az egy kalap alá fogott vádaknak egész tömegét, mely a Gyomlay úrnak «nagy tudományos készütségű és nagy alaposágú» előadásából hullott kiábrándító, üdvös tanulságképen az ölébe. Abból a budapesti-tanárköri előadásból ugyanis olyan dolgokat tudták meg a jelenvoltak, köztök K. úr is, hogy valóban csodálkozom rajta, hogy az ott hallottak után még rám tudta kenni a tudós és szellemes jelzöt; pedig, ha csakugyan *megbizonyosodott* a Gyomlay úrtól felőlem hangoztatott vádak alaposágáról: akkor elég lett volna derék czikke helyett ilyenforma nyilatkozatot tennie közzé:

«Az a BódiSS, a ki a tőle nem is értett actiók ellen próbált fenekedni Temesvárott, nem tarthat jogot számbavételre: mivel egyrészt a magyar igeidők alakjainak mivoltát nem ismeri, másrészt — s ez a fő — ott is, a hol még valamennyire biztunk benne, t. i. a latin és görög nyelv terén, épenséggel megbizhatatlannak bizonyult; hisz egyes íróknak kora között sem tud különbséget

X *Műfele elismerés,*
202. évi leg. közl. 499. szám.

tenni, pláne az aoristost összezavarja a praeteritummal, sőt annyira személyvesztő és nyegle föllépésű egyéniség, hogy bizonyító adatait is innen-onnan lopkodta s néhány actio-ellenes czikk nyomán tákolta össze.» Szerintem így kellett volna szólnia vádiratának, s a phæákok serege joggal harsoghatta volna utána: timema-thantos, méltó a halálra!

Mielőtt az előadás megtörtént, a mely e vádakkal illetett, már hallottam rólok. Arról is értesültem, hogy egészen levégzett ember lettem tanulmányom megjelente óta azok szemében, a kik eddigi írásaim alapján némi véleménynyel voltak felőlem; s mivel igen érthető módon izenték, hogy ilyen-olyan leleplezés készül rólam, megirtam az előadó úrnak, hogy tegye tönkre bátrau gyarló tanulmányomat, ne féljen egy csöppet se érzékenykedésem-től; de elvárom, hogy igazolja állításait napnál világosabban, a minthogy dolgozatom végén föl is hívok mindenkit a félelem és gáncs nélküli czáfolásra, s ne engedjen képzettségemről és jellememről olyan vádakot terjedni: mintha a készülő Utasítások ellen akartam volna szegezkedni s ekkép feltünővé tenni magamat; vagy mintha ő ellene irányítottam volna nyilaimat, midőn egy régebben írt bírálatát (a Dóczy görög nyelvtanáról) kiástam a néhai Magyar Tanügyből s annak nyomán kovácsoltam ellene való bizonyítékaimat, holott írt ő már azóta az actióról egyebütt (értsd: a Kármán-albumban) is; végül mintha abban utaztam volna, hogy a Hornyánszky-féle támadást egy újabbal tetézzem. Ezek a vádak csak a képzetben állanak meg, a mint az actiók is csupán képzetnek szóló módosulások magának t. ellenfelemnek czikke szerint (Tanári Közl. 315.). A Magyar Tanügyben (1886. 469.) megjelent bírálatáról felolvasásomban (55. l.) teljes elismeréssel szólok. Görög historiájáról egyik, másnemű czikkem keretében nyilatkoztam a Philol. Közönyben (1900. 494. l.) s ott Hornyánszky ellenében *érdemes* munkának mondtam.* Olvastam a Kármán-album-beli cikket is, de mivel semmi, okulásomra szolgáló dolgot nem találtam benne, hisz nem is az actiókról szólott: azért nem is hozhattam fel. Ámde felhoztam mindent, a mi csak a dologra vonatkozik s a mit csak mint ilyet jegyzeteim közt találtam.** Temesvárott azt

* Legjobb védelem volt Gy. mellett eddigelé az a tájékoztatás, mely a Magyar Pädagogia 1900. évf. 1. számában jelent meg,

** Egyik tudósunk hozzám intézett levelében ezt írja: «Különösen tudományos szempontból érdekesek ezek a dolgok, s az utóbbi években

is mondta t. ellenfelem a felszólalásában, hogy az actió-tan magyar találmány: azért ne engedje ki a kezéből a magyar tanárság e becses vívmányt; míg én rögtön kijelentettem, hogy a történelmi igazság az, hogy Curtius György már a mult század 40-es éveiben felállította a klasszikus nyelvekre nézve az actió-tant (Die Bildung der Tempora und Modi im Griech. und Latein, Berlin, 1846.), és Szarvas Gábor is a németektől tanulta az actió-theoriát. A mi pedig azt a szigorú inductiós eljárást illeti, nem hinném, hogy csak a mintagymnasiumban folynék úgy a tanítás; sőt azt mondom, hogy a mintagymnasiumnak még hira sem volt ez országban, mikor a végletekig menő inductióban keresték egyes tanárok dicsőségekét. Magam is olyan tanító vagyok,* hogy csak az írónál olvasható adatokra építek s csupán a példák felsorolása és felbontozása után foglalom össze a tanulást. Közgyűlési felolvasásom-

sok (?) folyóirat foglalkozott pl. a német és szláv nyelvek actióival is (Indogerm. Forschungen és a Zeitschr. für die deutsche Sprache cz. folyóiratokban). Én, a ki mindig figyelemmel kísérem a külföldi irodalmat, a fent említett két folyóirat cikkeit idézem és méltatom, még pedig a Herbigét tanulmányom elején (42. l.), a Hildebrandét később (58. l.). A szláv nyelvek actióiról pedig a Kuhn-féle Zeitschrift-ben (für vergleichende Sprachforschung) jelent meg egy tanulmány; de szláv dolgokhoz nem értvén, nem is méltathattam az illető szerzőt.

* Rám kezdő-tanító koromban elhatározó befolyású volt az inductio megkedvelésében, a Négyesy kitünő verstana. A mit manap nyelvtani inductiónak mondanak, midőn egyes olvasmányokból, török-szakad, kifejtik a megfelelő nyelvtani §-okat, azt csak nálunk lehet inductiónak csufolni. A szegény deákot ráolvasással terhelik, a melyet nem bizonyít előtte semmi más, mint a tanító tekintélye, úgyhogy bármely deductiós nyelvtan nagyobb inductiót végeztet, midőn főlelemzi rövid, velős mondatait, melyeket maga a deák még száz hasonlóval növelhet. Jól esett ezt elmondanom, minthogy nálunk egyesek abban a hitben élnek, hogy inductiót csupán összefüggő olvasmányok tudós kipányvázása által lehet végezni. Pedig az igazi inductio nem abban áll, hogy a tanító elmés magyarázatokkal, acromatice telebeszéli a gyermek fejét, s a deáknak semmi más kötelessége nincs, mint a kinpadra vonszolt olvasmányból csepegtő tanulmányokat egyszerű ámennal elfogadni! Hát az irodalmi olvasmányokról szóljak-e, a hol a helyett, hogy az összefüggést és nyelvi megértést segítenék napfényre, oly nagy készlettel méltatják az illető szakaszokat, hogy a deák még a magyar költeményeket is szent félelemmel tekinti, mint a melyeket a tanító fejtegetése nélkül a maga eszével meg sem érthet. És az olyan fejtegetéseket is csak mint dogmákat hallja a deák, lejegyzi és elfogadja. Magam szemével láttam két kötetre terjedő magyar poetikai írást, melyet az inductio szent nevében egy év alatt irt össze egy osztálynak deáksága.

ban is igen jellemző és szemet szuró adatokat hoztam fel előző évi iskolai tapasztalataim köréből. Többi között *Homeros*ból elmondtam azt, hogy az aor. és impf. szüntelen váltakoznak, úgy hogy sem én, sem tanítványaim nem vettük észre a két időalaknak actiók különbségét. Hivatkoztam Kicskà Emil e nemű tapasztalataira is, sőt komoly tréfaképen idéztem boldogult Gergye nyilatkozatát,* a mely találóan érzékelteti a homerosi használatot. Többet nem mertem mondani Homerosról, mert rösteltem volna még hozzátenni: kartárs urak, ott van minden iskolában Homeros és egy görög philológus, olvassák csak egyetlen énekét, vagy kérdezzék meg philológus társuktól, nem hazudott-e Bódiss, mikor azt hirdette, hogy a görög irodalom legrégebb emlékeiben nincs elkülönítve az impf. és aoristos?! Semmint egy éneket felolvassak a

* Bár az a nyilatkozat az eleven valóságot fejezi ki a homerosi időhasználatra nézve, mégis egy hibában leledzik, mert a *hendon-t* aoristosnak mondja, holott imperf., s csak azt csodálom, hogy boldogult Gergye ezt elhibázhatta. Valószínűleg a rokonhangzású *heuron* tévesztette meg. Az ilyenekre azt szoktam mondani: *quandoque bonus dormitat Homerus*. Hát olyan grammatikusok, mint Bartal-Malmosiek stb., nem hibáztak? Dehogy nem! Pirchala vagy 40 hibát fedezett föl annak idején (Tanári Közlöny, 1878/80. 11. sz.) latin alaktanukban, s bár az újabb kiadások eltüntették a a fölfedett hibákat, azért még a 7. kiadásban (1896.) is ilyen hibák vannak: *supellectilia* (18. l., pedig *singul. tantum*), *harpaginis* (26. l., *harpagones* helyett), *quindecimus* (52. l., *quintus d. h.*), sőt *factum figo-tól* (*fixum h., 104.*), *vigeo-nak* nincs perf. és sup.-a (pedig van, s magok a szerzők is dézik mondattanukban *Cic. Brutusából: viguerunt, 92. §.,* vagy Gyomlay átdolgozásában 95. §.); hát a mondattan 4. kiadásában mennyi a hiba és pontatlanság! Különböztetve Bartalék alaktanukban Vaniceket, mondattanukban pedig Schröert követték. De Bartalnak latin stílusához is szó fér. Hány-szor megróttá Dávid István! Pirchala könyvei sem mentek a hibáktól; így latin-magyar iskolai szótárában *in video perfectuma in visi*, «*Rerum Romanarum liber*» cz. könyvében pedig az *Alpes* himneműnek van mondva (112. l.), a perf. és supinumok elhibázva (*transfectum!*), Hippo város szerinte nőnemű, a *quantitas* rosszul felrakva: *locupletis, nēcis, pāreo, répo, spēi, stīpendium, suspicio, tāmen, ubique, ūrus* stb. Sok a hiba Roseth könyveiben is! De legmegdöbbentőbb az az *ignorantia*, a mely Rupp Kornél Neposának szótárában lelhető, pedig a hivatalos bíráló nagy gonddal, szorgalommal és lelkiismeretességgel készültnek mondotta. Ebben a legtöbb *quantitas* el van hibázva: *amice, ūmissus, amplius, antecēdo, bīni, celēbro, cētera* stb. stb.; a tárgyi hibáknak se szeri, se száma; sőt olyan szót is mond, a melyent nem ismer a latinság (*pulvinum*), *exsto-t* pedig felruházza perf. és sup.-mal, sőt átható jelentéssel, mert a «*voluit famam suam exstare*»-t nem tudta elemezni. *Ecce quomodo peccatur intra et extra muros!*

közgyűlésen, kirukkoltam Gergye sokat mondó nyilatkozatával: tessék megezáfolni! Ekkor mondhatták volna némelyek, hogy van biz ott actio, csak Bódiss nem veszi észre! Erre mondtam volna viszont: credat Judæus Apella! Lám még actiós nyelvészek is vallják (pl. Brugmann, görög nyelvtan, 488. l.), hogy Homerosnál nincs különbség az impf. és aor. használatában. Ismertem már felolvasásom előtt Brugmann görög nyelvtanának 3. kiadását (1900.), sőt Meltzernek folyó évi jan. végén hozzám került legújabb könyvét is ismerem már (Griech. Bedeutungslehre und Syntax, Leipz., Göschen): mindketten actionisták, s egyikök sem tagadja a józan ész folyamányát, a tisztán látó szem tapasztalatát. Meltzer például, a kinek könyve igazán a legeslegújabb sütet, a 36—37. lapokon imigy nyilatkozik: Der Unterschied zwischen Imperf. und Aor., die nicht selten unmittelbar nebeneinander wechseln, ist oft kaum merklich, nicht grösser, als bei uns zwischen Imperf. und historischen Perf. Bei Dichtern spielt das Versmass mit (τίχτε—υ statt τέχε), oder die naive Freude am behaglichen Ausmalen.» Érdekes ez a τίχτω = szülök, létrehozok, mert ugyanez a Meltzer a 31. lapon még azt erősítgeti, hogy az imperfecta actiō (τίχτω) nem jelentheti a valóságos szülést (lebetegedést stb.), hanem csupán a szülésre való alkalmasságot vagy tehetséget (insofern die Mutter die Fähigkeit des Gebärens besitzt). Ime a mesterkedés netovábbja! (V. ö. a magyar *szülő* szónak többféle jelentését.) Érdekes az is, miként próbálja Meltzer (34. l.) és a többi actionista a hosszabb beszédek előtti «mondá»-t legtöbbször impf.-ban állónak minősíteni, mert — úgymond — a hosszabb kifejtést akarta Homeros jelezni; ellenben a beszédek végén inkább az aoristost látja érvényesültnek, a mely összefoglalja a mondottakat. Erre én csak annyit mondok: nézze át bárki az Odysseia első énekét s láthatja, hogy épen megfordítva áll a dolog. Nem tudják különben megmenteni az ἀπέθνησκον és ἀπέθανον-féle cserélkezést, szintűgy a művészek váltogatta ἐποίησιν és ἐποίησος kitételeket sem. Sőt Homerosra nézve ma már nem is jó vitatkozni, mert Brugmann is megvallja, hogy a két mult között nincs használati és jelentésbeli különbség, hisz ugyanazt az igét is váltakozva találjuk egymás mellett: περι δὲ μέγα βάλλετο φάρος és ἄμφι δ' ἄρ' ὄμοισιν βάλετο ξίφος.* Pedig ki gondolta volna azelőtt, hogy ily engedéke-

* Hát a magyarban talán nem így van? Ma is a költők szívesen váltogatják a nekik szükséges időformákat, ha az élő beszédben nem igen

nyek lesznek az actiók hivei! És lám, egy öreg magyar philologus már 1881-ben eltalálta a helyes szempontot, a melyből a homerosi költemények időhasználatát nézhetni. Veress Ignác ugyanis, a mondott évben megbírálván Ábel Jenő Odysseia-kiadását, a Phil. Közlönyben (708. l.) következőkép nyilatkozik: «Ábel szerint ἐτέλεσσα (= teljesíték, bevégzek stb.) az aor.-ban a cselekvés befejezését jelzi. Aligha jelentene τελέω ige egy más időben sem egyebet, mint befejezéseket, s így az adott megjegyzést legalább is feleslegesnek tekintjük még ράπτομεν-nal szemben is. Az idők használata Homerosnál még nincs úgy kidomborítva, mint később az attikai íróknál, hogy mindegyik időnek külön-külön feladatot lehetne juttatni. Vegye csak pl., ha úgy tetszik, γ 459—463-at, a hol az impf. az aor.-szal csak amúgy váltakozik, és kísértse meg a tartósságról meg befejezésről szóló elméletét ezekre alkalmazni. *«Saját nyelvünkéből és költőink nyelvezetéből itélve, aligha találunk magyarázatul a homerosi idők használatára is más okokat, mint 1. az igének bizonyos időalakokhoz kötött hasznátságát,* 2. a költő ízlését, 3. a versméretet, mely bizonyos szóalakok megválogatását követeli.»*

Igy van ez különben Herodotosnál is, csakhogy már eltérést látok egyben-másban nála, a szorososan Homerost utánzó, mesélő historikusban is! Azért azt mondom felolvasásomban: kartárs urak, tessék elolvasni akár Dávid, akár Geréb kiadása és fordítása szerint, pl. a marathoni és salamisi csatát s mondják meg: nem úgy van-e, mint én állítom?! Erre megint azt válaszolhatná valamelyik ellenfelem: csak én nem látom, ellenben mások fölismerik az actiókat. Ejnye, válaszolnám, hát a többi actiók tudósok nem szeretnék kiérezni az actiót, ha ott volna Herodotosban? És most már nemcsak grammatikusoknak, hanem magoknak a Herodotos-

használjuk is egyiket-másikat. Vagy talán Ilosvai korában az a sok *vala* az actió jelzésére szolgált? A rokon jelentésű alakok mindig cserélkeztek, az élő beszéd pedig kevesebb alakkal is beérte s csupán az életre valókat fogadta el. Egyes írók azért még ma is alkalmaznak írásaikban minden élő és elavult időformát, így Hegedüs István az ő Thukydides-fordításában, a hol az időalakok a legnagyobb önkénnyel váltakoznak, úgy hogy bajos rájönni, hogy van-e a fordítónak valami zsinórmértéke a magyar idők használatában.

* Ez az, a mit hagyománynak nevezünk a nyelvek életében, s mely a nyelvek életében fentartó tényezőként szerepel, szemben az analógiával, mely a reformáló tényező. (L. Simonyi. Magyar nyelv, I. köt. 10. l.)

kutatóknak vagy kiadóknak nyilatkozataival is elő tudnék állani. Továbbá a későbbi szerzők közül teszem *Xenophont* ajánlanám megolvasásra, ezt az iskolai író, a kinek *Anabasisát*, ezt a második *Odyseiát*, az angol *Jebb*, az irodalom és esztétika mestere, a világ legmegragadóbb könyvei közé sorolja, míg a szép stílusnak alanti fokán levő *Schwarz Gyula* csak egy közepes strázsamester stílusát gúnyolja benne, a görög-ellenesek nagy öröme. Ennek olvasása közben inteném kartársaimat, hogy vegyék észre benne az aoristos gyakori voltát a várva várt impf. helyett még a sokszóriságot világosan jelző *ἄστ* és *πολλάκις* mellett is (Meltzer II. 36. l.), szintúgy az *attikai szónokoknál* (Demosthenes stb.), úgy hogy maga Meltzer (31. l.) adja lemondólag tudtunkra: «Während Homers naive Anschaulichkeit das malende Impf. bevorzugt, überwiegt bei den mit logischer Schärfe vorgehenden Rednern der attischen Blütezeit der Aorist.» No de nem is lehet máskép! Maga *Gyomlay* (Tanári Közl. 314. l.) írja, hogy a bonyolódás kezdete már *Homer*osban mutatkozik s teljessé akkor válik, mikor a görög nyelv világnyelvvé lesz, addig is csupán *nagyjából* következetes az actiók alkalmazása. Nekünk pedig egyéb sem kellett, mint ennyi engedmény, mert ilyen formán nemcsak arra mutathatunk rá, hogy már *Homer*osnál van perf. praesens-alak *historicum* értelmében is, hanem a praes. *historicum*hoz való átmenet példái is észlelhetők. E szerint *Kochnak* megfigyelése, hogy a *συνειλήφασι* perf. hist.-nak is megállhat, nem hibás, mert a *homer*osi *πέποσθε* stb. már *Xenophon* előtt bizonyítja az átmenetet, főkép mivel ugyanaz a *Xenophon* egymás mellett váltogatja az (embereket) *összefogták* jelentményében a *συνέβαλον*-t és *συνειλήφασι*-t. Hogy is ne? mikor *Homer*os egyaránt használja a *megjöttem* (= itthon vagyok) értelmében a perf.-mot és aoristost, pl. mikor *Odysseus* a 24. énekben (321—2. v.) azt mondja az apjának: apám, én vagyok az a bizonyos, a kit keressz, *megjöttem* (ἦλυθον) ime a 20-ik esztendőben, és ilyen hely tömérdek van *Homer*osban (v. ö. ὄλεσε és ὄλετο = actum est de eo)! Hát *Platon*ban mennyi perfectum kínálkozik, mely bátran perf. hist.-nak tekinthető! — Vagy talán az indicativuson kívüli módok okoznak nehézséget? Az aor. és praesens módjai bizony csak erőltetve különböznek egymástól! *ἔπου* (Odys. 23. ének 78. v.) = kövess, egy esetre szólólag ép úgy megáll, mint általános parancsban stb. Vagy ki hiszi el, hogy az *ἐνόησα* stb. aoristosok megbetegedtem stb. jelentményben eredetibbek, mint praeteri-

tumos jelentésben? Nem szólva arról, hogy ily mellékjelentések bármikor könnyen támadnak s amúgy is csak néhány igére szorítkoznak, — maga az actiók Kaegi (Griech. Gram., 5. kiad., Berlin, 1900. 193. l.) megvallja, hogy még ezekben is uralkodó a multság fogalma: «Alle diese Aoriste (6 igében) können auch die historische Bedeutung haben: βασιλευσα = war König, herrschte, ἐνόσησα = war (einst) krank», és Kaegi, de a többi grammatikusok is, az aoristosra nézve felsorolt négy jelentmény közül első helyre a historicumot teszik. Végül, ha meggondoljuk, hogy *Homeros költeményei a görög népnek bibliája* voltak talán még nagyobb fokban, mint a kereszténységre nézve a szent iratok: akkor nem lehet kétséges előttünk, miért bomlott meg oly hamar az actióknak már a forrásnál bomlásnak indult szabályzata s miért maradt mindvégig szabályozatlan. Lehet különben, hogy sohasem is volt szabályos, csak a stoikusok próbálták a korukbeli használatot, saját gyermekes véleményöket szabályokba foglalni.

A fentebbi szerzőkön kívül szeretnék előhozakodni *egyéb írókkal* is, a kiket az idén forgattam; mert nékem sok író el kell olvasnom egy év alatt, hogy a tanárvizsgálati követelményeknek megfelelhessenek. Ép ezen alapon mondhatom, hogy ez évi olvasmányaim időhasználatával teljesen igazolva látom magamat. Hogy csak egyetlen, rám meglepő példát idézzek: *Thukydides*nél az, hogy ez vagy az az esztendő ilyen-olyan módon végződött, imperfectummal van kifejezve. És ez így megy véges-végig. Legfőlebb annyi az eltérés az egyes írók közt, hogy némely igeidőt jobban és többször alkalmaz valamelyik, mint a másik.

Ha már most valaki az imént mondottakat összeveti temesvári felolvasásommal, egyben rájön, hogy alapján most is azt mondtam el, a mit amott. Ennyire nem állhat meg tehát azon ráfogás, mintha egy kalap alá vontam volna a legkülönbözőbb korú írók nyelvhasználatát. Ellenkezőleg, az actio hiveinek felfogása követel szigoruan egységes szempontot, melynek a legtöbb esetben érvényesülnie kellene, s ezt kerestem én az ő kedvökért és próbáltam alkalmazni, de nem sikerült. — Az az állítás meg épenséggel alaptalan, mintha az aoristost és a praeteritumot összezavarnám. Összezavarom igenis, mint mai napig a világon minden görög nyelvtanos, s talán csak a jövő grammatikája tesz majd köztök különbséget; mind maig ugyanis az 1. és 2. aoristost csak alakilag, képzésmódra nézve különítik el, de jelentésánlag és mondatbeli

feltra
a vára

szerepére nézve egynek veszik. Egyébiránt világosan szólottam felfogásomban erről a dolgról (46—7. ll.), sőt egy jegyzetben némileg kedveztem is a mintagymnasiumi felfogásnak; de mivel az általános felfogást nem láttam megczáfoltnak, egyszerűen eldöntetlenül hagytam a kérdést. Ámde érintettem ugyanott Dóczinak, a legtudományosabb magyar nyelvű görög grammatika szerzőjének, felfogását is a kérdéses ügyről; mivel tehát szememre hányták ebbeli tudatlanságomat s elmaradottságomat, igazolásomra hadd idézzem *Dóczy nyilatkozatát* az előadó ellen (Gör. nyelvtan összehasonlító nyelvészeti alapon, 2. kiad., 1894. IV. lap): «Egyik jeles bírálómmal szemben meg kell jegyeznem, hogy azt a felfogást, mely a két aoristos alak közt még actióbéli különbséget is talál és a második aoristost mintegy actio historicának tekinti, nem követhettem, mivel ezt mint didaktikai elvet fölöslegesnek tartom, mint tudományos elvet pedig a mai nyelvtudomány nem ismeri.» Így vélekednek * mások is. — Nem tudom, minő megállapodásra jutnak a jövő nyelvtanósai a görög és latin igeidők terén; eddig azonban azt látom, hogy a Cauer könyvének (Grammatica militans, Berlin, Weidmann, 1898.) döntő hatását mindegyik emlegeti nyelvtanának újabb kiadásában; sőt azt is észreveszem, hogy a szép francia stilusban s még szebb latinságban író Weissenfels, kinek újabb görög nyelvkönyvei mindjárt megjelentök után (1897. Leipz. Teubner) elterjedtek, az időfokot teszi meg a görögben is uralkodónak s imígy csoportosítja a görög alakokat: 1. Tempora der Gegenwart und Zukunft. 2. Tempora der Vergangenheit.

A *latin nyelv terén* annyi adattal rendelkezem részint latin olvasmányaimból, részint magyarból latinra való fordításaimból, hogy előre is mondhatom: semmiféle képzelődés-szülte magyarázgatás meg nem ingathatja bennem azt a meggyőződést, miszerint

* Ebből láthatni, hogy Koch Ernő (Tanári Közlöny 318. l.) nem hibázott, midőn a 2. aoristosról mint képzőtlen alakról szólván, azért kívánta nyelvtanában előbbre helyezni az 1. aoristosnál, mivel a 2. aor. és az impf. teljesen egyező ragozásuak. Ez tehát didaktikai könnyítés akart lenni, ép úgy mint a declinációban, a hol Koch több okból az *o* tövű névragozást az *a* tövűek elé helyezte. A futurum és aoristos vagy praesens coniunctivusa közötti értelmi rokonságnak keresése sem nevetséges nála; hisz' minden grammatikus tudja először azt, hogy Homerosnál a futur. és coniunctivus cserélkeznek (Maywald, görög nyelvtana, 4. kiad., 1900. 168. és 223. §§.), másodsor, hogy a coniunctivus fogalmára még senki sem talált ki okosabb megfejtést, mint a jövőség, az elvárhatóság (eventualitas) magyarázatát.

a rokon jelentésű idők * itt is cserélkeztek a legrégebb időktől fogva. Itt is van ugyan egyes írók között némi eltérés a használatban, de azért ne gondoljuk ám, hogy ez az actiók kedvéért történt volna, és hogy az írók külön-külön sajátosságának lehetne az eltéréseket minősíteni. Ekkora ingadozás, a dolog természeténél fogva, mindig megvolt és meglesz a nyelvhasználatban, legfőleg az íróknak egy-egy alakhoz való kisebb-nagyobb ragaszkodását, szeretetét tapasztalhatni. — Felolvasásomban annyira őszinte voltam a latin nyelv terén szerzett tapasztalataim felsorolásával, a melyeket azóta bővítettem a Phil. Közönyben (1900. 839.) megjelent, szemet szuró adataimmal, hogy szinte döntöknek hittem a végre, hogy a csalatkozhatatlan időhasználat hívei egyszersmindenkorra lemondjanak az actiókba vetett hitökről s inkább kövessék gyakorlati tanácsaimat, vagyis őrizkedjenek a türhető időhasználat aláhuzogatásától deákjaik írásában. Fölöslegesnek tartanám eddigi tapasztalataimat kibövíteni újabbak felsorolásával, mert látom, hogy falra borsót hánynék. Mégsem tehetem, hogy csupán K. úr kedvéért ne hivatkozzam Vergilius időhasználatára, melyre még VI-ik osztályos koromból emlékszem. Egy helyen a költő azt, hogy Aeneásék fölértek egy dombra s onnan széttekintettek az alattok elterülő síkságra, így fejezi ki az Aeneis 1. énekében: iamque ascendebant collem, unde . . . ; ezt nekünk leültetés terhe alatt így kellett a VI. osztályban fordítanunk: már fölérnek vala egy dombra, — mert hosszantartott a fölmenetel, és mi megnyugodtunk ebben a magyarázatban. Másutt megint találkoztunk azzal a fordulattal, s ott már perfectum volt, hisz egyenlő a versmérték,

* Minthogy valaki azt vetette szememre Temesvárt, hogy a futur. exactum ősi használatáról mit sem szólok, azért azóta már összeállítottam ama ritkább használatát is (Phil. Közl. 1900. 840.), a melyhez az iskolának édes-keves köze van. Hogy azonban a mellékmondatokban a futur. simplex és exact. cserélkeznek, arra elég bizonyosságom a kiváló latin stilszta Drenckhahn (*Lat. Abiturienten-Extemporalien*, 4. kiad., latin fordítással, Mühlhausen, 1901.), a ki a latin írók világos adataiból szintén levonta azt az egyszerű tanulságot, mikor a 32-dik darabot így kezdi: Si paullo diligentius consideraverimus, a 33-ikat pedig imigy: Si paullo accuratius reputabimus, az 5-ik darabot meg imigy: Si quaerimus. Talán még ez évben össze tudom irni gyakorlati tanácsaimat a latin és görög föltételes mondatok szerkesztéséről s akkor majd leleplezem a sűrű fátyollal bevont titkot is, mely a görög-latin mondatkötésnek legfélelmetesebb pontja. Röviden pedztem már álláspontomat temesvári felolvasásomban (*Tanári Közl.* 52. 1. 2. jegyz.).

tehát beleillett a perf. is; ekkor már így kellett fordítanunk: már fölérenek, mert történeti, nem jelenre kiható mult. Ugyanazon évben egészen a Szarvas követelményei szerint fordítottuk Livius kényelmes időhasználatát a 21. és 22. könyvből. Mikor e sorokat irtam, újra elövettem a 21. könyvből Hannibal *jellemének festését* (4. fejj.), a hol rövid féllapon a szokásos impf. mellett infin. hist. is áll elégszer, mintha csak az egyhangúságot akarta volna elkerülni az író. Ott van továbbá datum quieti tempus, — saepe conspexerunt, — ellenben arma atque equi conspiciebantur; végül az, hogy Hannibal *3 évig* katonáskodott Hasdrubal alatt, *merült* tal van jelezve. Vagy nézzük a 22. könyv kezdetén az első pontban a servatus erat és munierat plusquamperfectumok értelmét, a melyekben Hannibálnak a gallusok gyakori leselkedései ellen való ügyes megmenekülése módjairól van szó minden előidejűség nélkül. No aztán a 2. fejezetben épenséggel szép kis változatosság van az időknék actiós használatához képest; mert még az is, hogy szegény Hannibal fél szemére megvakult, folyó cselekvéssel van kifejezve. Vagy kérdem: az infin. hist. és praes. hist. példái lefolytában mutatják a cselekvést? Nem tudom, mit szólnak mindezekre az actió hívei; de én a magam részéről nem mernék deákjaimnak szemökbe nézni pironkodás nélkül, mert félnék: hátha valamelyik azt mondaná actiós magyarázgatásomra, a mit az egyszeri falusi biró mondott egy úrnak (a ki a föld forgására akarta megoktatni a falusi népet) elváltukkor: Csak azért mondtam ám rá az úrnak a beszédeire, hogy úgy van, a mint mondta, hogy azt higgye rólam a nép, hogy én is olyan okos vagyok, mint az urak; de különben én sem hittem ám a beszédében.

A mi végül példáim összelokkodását illeti, önként folyik a fönnebb mondottakból, hogy a másoknál talált jellemzetes példakon kívül mondtam olyanokat is, a melyeket nem olvastam sehol; egyes adatokra pedig inkább utasítottam az olvasót, mint afféle könnyen megközelíthető dolgokra. Az én czéloom ugyanis az volt, hogy felsoroljam a magam tapasztalatait s azon írók és nyelvtanósok tanuskodását, a kik melletttem szólanak, — mintha így szóltam volna:

Uraim! nálunk egyes emberek még mindig azt hiszik, hogy az actiós theoria színigazság és készpénz, melyet tartozik elfogadni mindaz, a ki a *haladó* névre számot akar tartani. Pedig bizony mondom: Dánielnek kevesebb dolga akadt a babyloni bálvány le-

rontásával, mint annak, a ki ezt a theoriát meg akarja dönteni. Lám, nem azok, a kik az összehasonlító nyelvtudomány eredményeit, még ha csak hypothesisok is, rendszerökbe szokták iktatni, hanem a nyelvtörténettel s az egyes írókkal behatólag foglalkozott tudósok kénytelenek megvallani, hogy jobb a tanulót megóvni az olyan theoriáktól, a melyek csak tévedésbe ejthetik; de sőt még az összehas. nyelvészek sem zárkóznak el a nyelvhasználatnak megzavarodását kezdettől fogva hirdető tények elől; a mennyiben pedig a képzésmódok őseit is gyaníttatják fejtegetésekben, nem három actiót vesznek föl, hanem többet, a melyekre joguk van visszavinni okkal-móddal való reconstruálás közben a cselekvésnek, vagyis az ige értelmének különféle változatait. Már nálunk is kifejtette (Nyelvőr X—XI. köt.) Kieska Emil, a nyitramegyei Nagy-Bodok orvosa, a kinek nyelvészeti irodalmunk nem egy fényes essayt köszön, hogy nincs igaza Szarvasnak, mikor a németek nyomán azt állítja, hogy csak három szempontból tekinthetjük a történetés módját, t. i. elején, végén és közbül, mert van még sok egyéb szempont is, a melyeket a magyarban legtöbbször képzőkkel v. adverbiumokkal * fejezünk ki (pl. csörög, csörren, megcsörren, csördül stb., azonban ezek még nem jelentenek időfokot), de a fő kettő: határozatlan és határozott. A sokféle szempont világosan szemlélhető a különböző képzésmódokon, a hogy ez a magyarból, latinból és görögből ismeretes, hisz minden gymnasium 2. és 6. osztályában foglalkoznak vele tüzetesen és csak nem hihető, hogy az attikai nyelvjárással kezdő tanítók összetévesztenék az igeragokat és képzőket, hanem helyesen megkülönböztetik egymástól, még ha nem szerelmesek is a Homeros-féle számtalan végződést és képzést mutató, vagyis végleg ki nem alakult nyelvezet alapján való kezdő tanításba. Ámde vegyük észbe azt is, hogy magok a kifejlett v. kész alakok nem azon jelentésűek, mint az ősnelvben lehettek, sőt a további fejlődés teljesen mássá tette őket, mint eredetileg voltak; azért bátorzkodtam a syncretismus tényét, azt a fontos műveltet, kartársaim figyelmébe ajánlani abban az előleges vázlatban, melyet még összejövetelünk előtt tájékoztatóul írtam a Tanári

* Így a görögben is, latinban is, pl. *reddite quæ sunt caesaris, caesari* — adjátok meg a császárnak stb. A görögre és németre nézve jellemző példák olvashatók Brugmann gör. nyelvtanában 482—3. l. ilyen czímen: *Perfectivirung durch Verbindung der Verbalform mit einer Präposition*. Metzger (II, 32. l.) nem hajlandó erre a felfogásra.

Közlönyben, s a mely szerint csak több-kevesebb valószínűséggel mondhatjuk az egyes alakokat ilyen vagy amolyan eredetűeknek (l. felolvasásomban a 42—3. ll.). S hogy a zavar mikép történhetett, csak egyetlen példával illusztrálom. Mindegyik, görögöt tanult ember ismerheti az *agathosnak* különböző eredetű közép és felső fokát. Vannak nyelvtanosok, a kik amaz alakokat mind más-más jelentésűnek magyarázzák (v. ö. a magyarban: jobb, hasznosabb, czélszerűbb stb.), holott a tanuló magából Homerosból (Odyss. 23. é. 109. γνωσομεθα λώιον és ugyanott 4 sorral alább: *ερασαται ἄρειον*) rájön, hogy nincs köztök egyéb, mint formabeli különbség. Így van ez a rokonjelentésű igeidők használatában is, miként az újabb pszichologiai iskola koryphæusai már 20 éve hirdetik, s csak nálunk nem akarják elismerni; holott minden józanul ítélő magából az élőbeszédből vagy az irodalomból is megtudhatja azt a változatoságra és szabadságra törekvést, mely csattanós bizonyítéka nyelvalkotó szellemünknek (ime én a *thesis* hive vagyok a nyelv eredetének kérdésében), a melyet egyéb, mint a *conventio*, nem szabályoz. Persze, ha gólya költötte volna az emberi nyelveket; akkor még ma is csak egyetlen nyelvünk, még pedig kelepelő nyelvünk volna; ámde az emberi lélek nemcsak egy nyelvet alkotott, hanem sokat és egy nyelven belül is nagy gazdagságát az alakoknak, a melyek fölött az észszel és szabad akarattal megáldott ember tettszése szerint rendelkezhetik s folytathatja átalakító, sőt teremtő munkáját az idők végeig. Ugyanezt mondja a híres Wolf is, a kinek objektiv és szubjektív időkülönböztetése (Magyar Pædagogia 1901. 8. l.) találó; de ő is csak az én malmomra hajtja a vizet, midőn az elváltozások megtörténtét bizonyítja; csakis abban nincs igaza, midőn a grammatikát föléje helyezi a nyelvnek. Újabban azonban az *eltolás* szót emlegetik nálunk is, a külföldön meg már régebben, s ez a kifejezés csakugyan rávezet a dolog nyitjára, az idők használatában úralkodó szabadosság megértésére. Érdekes a pszichologiai iskola egyik tagjának idevágó fejtegetése, a melyben a latin plusquamperfectumról szól (Blase, Geschichte des Plusquamperfects im Lat., Giessen, 1894. 26. l.):

«Wie ist dies zu erklären? Mir scheint hier das vorzuliegen, was Ziemer (Jungrammatische Streifzüge, 2. kiad., Colberg, 1883., 91. l.) Ausgleichung zweier Gedankenformen oder Kombinationsausgleichung nennt. Er sagt (93. l.): «Zwei verschiedene syntaktische Strukturen, die im Bewusstsein des Sprechenden irgendwie

mit einander associiert sind, steigen in einem Moment, wo von dem Zweck des Sprechenden eigentlich nur die eine von beiden gefordert wird, alle beide im Bewusstsein auf und gleichen sich in der Weise durch gegenseitigen Einfluss aus, dass bei der Verleiblichung der vorgestellten Sprachformen durch die Sprachorgane von jeder der beiden ursprünglich getrennten Vorstellungen ein Merkmal zum Ausdruck gelangt». Die Anwendung dieser psychologischen Erklärung auf unseren Fall ist folgende: Auf die Frage: wo warst du, oder wo bist du gewesen? hat der Befragte zwei Tempora zur Verfügung: das Imperfekt und das Perfekt, er kann mit «ich war» oder «ich bin gewesen» antworten: Die Kombinationsausgleichung hiervon ist: ich war gewesen. Genau dieselbe Ausgleichung ergibt sich nun auch für das lateinische fueram. Es ist aus der Kombination von fui und eram entstanden. So erklärt sich denn auch, dass wir eine eigentliche Verschiebung bei Plantus nur bei fueram gefunden haben. Denn bei den übrigen Verben lag eine derartige Kombinationsmöglichkeit nicht vor: habueram kann nicht aus habui und habebam kontaminiert sein, hier fehlte die Veranlassung der lautlichen Übereinstimmung. Wenn also später eine Verschiebung des Plusq. auch bei anderen Verben konstatiert wird, so ist sie entweder eine Analogie zu fueram, oder sie muss auf anderem Wege erklärt werden. Es kann unsere Hypothese nur unterstützt werden durch die Thatsache, dass *die lateinische Sprache*, unbekümmert um feinere Unterscheidungen von momentanen und in der Entwicklung begriffenen Handlungen ganz *nach Belieben zwischen Perf. u. Impf. wechselt.*»

Fiat applicatio! Ime a dolog nyitja, a mely tiszta igazság, útszéli tapasztalat. Ha még egyéb nevekkal is kellene szolgálnom, nem az urna megtöltése végett, hanem csupán azért hoznám fel őket, mert nem a tudományos elmélet szempontjából, hanem főkép az élő nyelvhasználat és az isk. alkalmazhatóság érdekében szólottak az ügyről. E végre oly férfiak kellettnek nékem, mint Bréal, Lane, Wetzell, Koch, Waldeck, Landraf stb., de a kikeről alig hihetni, hogy eljöjjenek valamikor hozzánk azon célból, hogy a múlt század nagy német philologusaitól elhíntett s nálunk kihajtott, sőt megkálászódott magot újra visszatelepítsék az ő meddőnek bizonyult talajukba.

Jól be vágok rendezkedve híresnél-híresebb grammatikák-

ból, s ha szükségem van valamire, még a szomszédba sem kell útbaigazításért mennem. Gyakorlatilag pedig az írók használata döntő előttem. A jelenre és jövőre vonatkozó alakok használatában semmi nehézségre sem akad a deák, szintúgy a módok és igenevek használatában sem, vagy ha igen, akkor sem a hármas actio segít rajta, hanem a jelentés árnyalatainak megfigyeltetése. Azért vetettem magamat a mult jelentésű, legtöbbször kétes használatú alakokra, hogy megmutassam a rájuk vonatkozó dogmák hivságosságát.

Végezetül fölvetem a következő kérdéseket s a feleletet teljesen az olvasóra bízom :

1. Igazam van-e abban, hogy az actiók magyarázatok fölöslegesek s a fölülkerekedett időfokok magyarázatában nem lehetnek segítségünkre?

2. Igazam van-e abban, hogy a nálunk divó actiók magyarázatok amúgy sem elégségesek az ősnyelvi képzésmódok s a később kifejlődött értelmi árnyalatok felfogására és biztos megtanulására?

3. Igazam van-e abban is, hogy az igeidők tanításában elfogalt álláspontom nem mondható régiesnek?

Én azonban nem kívánom s nem kívánhatom senkitől, de nem is szabad kívánnom értelmének feláldozását, sem eredményesnek mutató módszeréről való lemondását, midőn mások vádaskodásait visszaverve, a magam igazáért sikra szálllok. Csupán az igazság erejének engedek s kartársaimat is ennek követésére hívom föl, a mennyiben elméleti és gyakorlati vizsgálódásuk egykor hasonló eredményre juttatná őket, mint engem juttatott.

(Vége.)

BÓDISS JUSZTIN.